

فرهنگ واژگان و اصطلاحات خوشنویسی

و

هنرهای وابسته
حمیدرضا قلیچ خان

ویرایش
دوم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحسنه
میر عماد

فرمنك و اثركان و اصطلاحات

حوشنویسی

و سرهای ابسته

حمیدضایق خان

سرشناسه	: قلیچ‌خانی، حمیدرضا، ۱۳۴۷.
عنوان و پدیدآورنده	: فرهنگ واژگان و اصطلاحات خوشنویسی و هنرهای وابسته / حمیدرضا قلیچ‌خانی.
وضعیت ویراست	: [ویراست ۲]
مشخصات نشر	: تهران، روزنه، ۱۳۸۷.
مشخصات ظاهری	: ۴۷۰ ص.
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا	
یادداشت	: واژه‌نامه.
موضوع	: خوشنویسی -- اصطلاحها و تعبیرها.
موضوع	: فارسی -- واژه‌نامه‌ها.
موضوع	: خط نستعلیق -- اصطلاحها و تعبیرها.
موضوع	: خوشنویسی -- واژه‌نامه‌ها -- انگلیسی.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۸۷ NK ۳۶۳۳/۱۲ق۸
رده‌بندی دیوی	: ۷۴۵/۶۱۰۳
شماره کتابخانه ملی	: ۱۳۴۸۴۸۲

فرهنگ واژگان و اصطلاحات خوشنویسی و هنرهای وابسته

- نویسنده: حمیدرضا قلیچ‌خانی
  - طرح جلد: سید صدرالدین بهشتی
  - حروفچینی و صفحه‌آرایی: ندا شریفات، بابک نوبهاری
  - چاپ دوم: ۱۳۸۸ (با تجدید نظر کلی)
  - شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه
  - قیمت: ۶۹۵۰ تومان
  - چاپ و صحافی: شادرنگ
  - آدرس: خیابان توحید، ابتدای خیابان پرچم، پلاک ۲، طبقه ۴، انتشارات روزنه
  - تلفن: ۶۶۵۶۷۹۲۵ - ۶۶۴۳۰۰۵۳   نامبر: ۶۶۵۶۷۹۲۵
  - شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۳۴-۰۱۳-۱
  - ISBN: 978-964-334-013-1
- تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۶	.....	احتمالات
۷	.....	مقدمه (چاپ دوم)
۱۰	.....	مبانی کار
۱۵	.....	من و فرهنگ
۴۲۴	.....	کتابخانه
۴۳۳	.....	واژه‌نامه فارسی به انگلیسی
۴۴۷	.....	واژه‌نامه انگلیسی به فارسی
۴۶۶	.....	مقدمه انگلیسی

اختصارات

قیاس کنید با	قس:
رجوع شود به	←
نگاه کنید به	نک:
مجلد (جلد)	ج
حدود	ح
میلادی	م
قبل از میلاد	ق.م
هجری قمری	ق
شماره (پیش از عدد)، هجری شمسی (پس از عدد)	ش
صفحه، صفحه‌ها	ص
همان اثر، همان مؤلف	همان
وفات	ف
چاپ	چ
مربوط به نقاشی و نگارگری	نق
مربوط به صحافی و کتاب‌آرایی	صح
مربوط به خوشنویسی	خش
وسایل و ابزار	وس
مربوط به نستعلیق	نع
نامعلوم	؟
مقابل آن	مق
مربوط به تذهیب، تشعیر و صفحه‌آرایی	تذ
گونه‌ای خط	نخ
علامت جداکننده	/
شرح افزوده مؤلف	[]

مقدمه (چاپ دوم)

در فاصله پانزده ساله میان تدوین چاپ نخست این کتاب تا چاپ کنونی، من نیز از آغاز جوانی به چهل سالگی رسیدم. پس از چاپ نخست این فرهنگ (در ۱۳۷۳ش) دریافتم که نخواستہ این اثر، نخستین فرهنگ تخصصی خوشنویسی در جهان اسلام است و در سالهای ۱۹۹۵ م و ۲۰۰۳ م به ترتیب دومین و سومین فرهنگ خوشنویسی در کشورهای لبنان و ترکیه انتشار یافته است.^۱

خوشبختانه پس از انتشار چاپ نخست این کتاب و همچنین «رسالاتی در خوشنویسی و هنرهای وابسته» از سال ۱۳۸۲ گام شایسته دیگری نیز در تألیف کتاب‌های مرجع برداشته شد. این حرکت، نخستین پژوهش گروهی استادان و کارشناسان خوشنویسی بوده و به سرپرستی بن‌حقیق و با همکاری بسیاری از کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مجموعه‌داران خصوصی به انجام رسید

^۱ - (ف) معجم مصطلحات الخط العربی و الخطاطین، دکتر عقیف البهنسی، مکتبه لبنان ناشرون، در ۱۶۶ صفحه.

(ب) Ansiklopedik HaT Ve Tezhip Sanatları sözlüğü-Dr. Hasan özönder-konya در ۲۰۳ صفحه.

معنی است که انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، کتابی با نام «لغات و اصطلاحات فن کتابسازی» را در سال ۱۳۵۳ منتشر کرد. همزمان با چاپ نخست فرهنگ حاضر، کتابی با نام «کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی» از استاد نجیب میر‌هروی انتشار یافت. کتاب ارزشمند دیگر «دایرة المعارف هنر» از استاد رویین پاکباز است که چاپ نخست آن در سال ۱۳۷۸ منتشر شد.

و در آن احوال و آثار بیست و پنج قله قلم در ۲۵ مجلد مستقل تدوین گردید که امیدوارم هر چه زودتر انتشار یابد.

*

به پاس استقبال فراوان هنرمندان، پژوهشگران و علاقه‌مندان این هنر گرانقدر، در چاپ دوم تلاش کرده‌ام تا این فرهنگ را به سان تألیفی نو و با دریافت‌های پخته‌تری همراه سازم. برخی از مزایای چاپ کنونی از این قرار است:

- گروهی از مدخل‌ها (همچون: نستعلیق، خط و خوشنویسی در ایران، سیاه‌مشق و قطاعی) به مقالات مفصل و دقیق‌تری تغییر یافته است.

- شرح برخی مدخل‌ها با بهره‌مندی از منابع مستندتر، به شکل شایسته‌تری تکمیل یا بازنویسی گردیده است.

- دهها مدخل (از جمله: دبیر، پیرآموز، چاپ‌نویسی، مصحف‌نویسی، خوشنویسی معاصر، دیوان رسالت، خط آرامی، جعل) به کتاب اضافه شده است.

- تصاویر کتاب از نظر تعداد، تقریباً دو برابر شده و از نظر کیفیت و گوناگونی، با دقت و حوصله بیشتری (از موزه‌ها، کتابخانه‌ها و مجموعه‌های شخصی ایران و انیران) انتخاب شده است.

- تألیف برخی مدخل‌های تخصصی مربوط به: گرافیک (ارتباط تصویری)، کتابداری، نگارگری و مهر و حکاکی را به دوستان دانشورم، آقایان: عبدالرضا چاری، احسان‌الله شکراللهی، علی‌اصغر میرزایی‌مهر و محمدجواد جدی سپردم. در همین جا از جملگی سیاست‌گذاری می‌کنم.

- تمام کتاب، از نو حروفچینی، غلط‌گیری و صفحه‌آرایی شد و از ۳۲۰ صفحه به حجم کنونی رسید.

- حروف الفبا در آغاز مدخل‌های هر حرف برگرفته از مفرداتی به خط میرعماد قزوینی است. این مفردات در چاپ پیشین به قلم استاد محمد احصایی بود.

گفتنی است که هنگام پژوهش در رساله دکتری‌ام با عنوان «اصطلاحات خوشنویسی، نگارگری و نسخه‌پردازی در شعر سبک هندی» به اصطلاحات تازه‌ای رسیدم که بنا به پیشنهاد استاد ایرج افشار، بسیاری از آنها را نیز به متن فرهنگ افزودم.

*

باید اذعان کنم که این چاپ نیز با همه امتیازهایش، آنچه می‌خواستم نشد؛ چرا که تقاضای اهل هنر و نایاب بودن کتاب در پنج شش سال گذشته، شتاب و سرعتی ناخواسته را بر من تحمیل کرد و نتیجه این شد که از میان بردن کاستی‌های بازمانده به فرصت و فراغتی دیگر واگذار گردد.

در پایان لازم می‌دانم از تمام مجموعه‌داران خصوصی که آثارشان در این کتاب به چاپ

می‌رسد، قدردانی کنم و همچنین از:
 قای رضا رینه‌ای (برای تحریر عنوان کتاب)
 حاتم سپیده نورمحمدمنش (برای بازبینی واژه‌نامهٔ دوزبانهٔ پایان کتاب)
 حاتم ندا شریفات (برای حروفچینی دوباره و صفحه‌آرایی کتاب)
 قای علی‌اصغر خداوردی حسنونند (برای نمونه‌خوانی متن)
 قای بابک نوبهاری (برای تنظیم تصاویر)
 قای هادی عادل‌خانی (برای بازبینی نهایی)

«شکر خدا که هر چه طلب کردم از خدا
 زان روز بر دلم در معنی گشوده شد
 بر منتهای همت خود کامران شدم
 کز ساکنان درگه پیر مغان شدم»
 (حافظ)

ح.ر. قلیچ‌خانی
 تیرماه ۱۳۸۷